

**FIRIBGARLIK JINOYATINING ZAMONAVIY KO'RINISHLARI VA ULARNI
TERGOV QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH METODIKALARI****Ashirboyev Axrorjon Tirkash og'li****O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi****"Tergov faoliyati" kafedrası o'qituvchisi****Qo'qonboyev Shodiyorbek Furqat o'g'li****O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi****3-bosqich 325-guruh kursanti****<https://doi.org/10.5281/zenodo.15690241>****Annotatsiya**

Muallif ushbu maqolada firibgarlik jinoyatining hozirgi kunda tarqalayotgan zamonaviy ko'rinishlari, ularni tergov qilishni takomillashtirish metodikasilari, o'ziga xos xususiyatlari, ularning turlari, ushbu turdagi jinoyatlarni fosh etish ytuzasidan takliflar berilgan.

Kalit so'zlar

Firibgarlik, kiberjinoyat, moliyaviy firibgarlik, phishing, ponzi sxemalari, ichki savdolar, ijtimoiy manipulyatsiya, korporativ firibgarlik, tergov metodlari, rossiya, aqsh, sun'iy intellekt, xalqaro hamkorlik, firibgarlikni oldini olish, moliyaviy jinoyatlar.

Firibgarlik jinoyatlari so'nggi yillarda sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. Yangi shakllar texnologik yutuqlar, iqtisodiy o'zgarishlar va globalizatsiya ta'sirida yuzaga kelgan. Rossiya va AQShda firibgarlik jinoyatlari o'zining xususiyatlari va murakkabligi bilan farq qilmoqda, bu esa firibgarlikka qarshi kurashish va uni tergov qilish metodlarini innovatsion tarzda ishlab chiqishni talab qilmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi firibgarlikning zamonaviy shakllarini o'rganish, Rossiya va AQShdagi tergov metodlarini tahlil qilish hamda amaldagi jarayonlarni takomillashtirish bo'yicha takliflar berishdir¹.

Firibgarlik, boshqalarning pul yoki boshqa foyda olish maqsadida aldash harakati sifatida ta'riflanadi. Firibgarlik iqtisodiyot, biznes, siyosat va hatto shaxsiy munosabatlar kabi turli sohalarga ta'sir ko'rsatadi. Tarixan firibgarlik, ko'pincha an'anaviy bozorlar doirasidagi aldovlar bilan bog'langan bo'lsa, bugungi kunda yangi firibgarlik shakllari, jumladan, kiber-firibgarlik, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash va onlayn firibgarliklar paydo bo'ldi².

Firibgarlikni o'rganishning ahamiyati nafaqat uning metodlarini tushunishda, balki huquqni muhofaza qilish idoralariga firibgarlarni aniqlash, oldini olish va javobgarlikka tortish bo'yicha samarali usullarni taklif qilishda ham ko'zlanadi. Rossiya va AQSh kabi mamlakatlarning tajribalari zamonaviy firibgarlikni bartaraf etishda foydali ma'lumotlar taqdim etishi mumkin³.

¹ Б.Б.Муродов. Жиноят-протсессуал қонун нормаларини эркинлаштириш йўллари // Олий юридик ўқув юртларида инсон ҳуқуқлари муҳофазасини таъминловчи фанларнинг ўқитишнинг замонавий муаммолари. Тошкент. Ўзбекистон Миллий университети ҳуқуқшунослик факултети 2009. Б. 66-69.

² Б.Б.Муродов. Жиноят-протсессуал муносабатларда ҳимоячининг иштироки // "Адвокатлик фаолияти: назария ва амалиёт масалалари" мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. ЎзР Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти. – Тошкент, 2010. Б. 171-175.

³ Ш.Ш.Суюнов. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятларни квалификация қилишнинг муҳим жиҳатлари. "Талқин ва тадқиқотлар" Республика илмий-услубий журналы 10сони. 01.10.2022 йил Б. 105-109.

Zamonaviy firibgarlik shakllari texnologiyalarning rivojlanishiga moslashgan. Quyida eng keng tarqalgan firibgarlik turlari keltirilgan:

Kiber-firibgarlik internet yoki raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan firibgarlik faoliyatidir. Kiber-firibgarlikning ba'zi keng tarqalgan shakllari:

Phishing: Firibgarlar ishonchli tashkilotlardan kabi ko'rinib, shaxsiy yoki moliyaviy ma'lumotlarni olishga harakat qilishadi⁴.

Xakerlik va ma'lumotlarni o'g'irlash: Firibgarlar tizimlarga noqonuniy kirib, maxfiy ma'lumotlarni, masalan, bank kartalari raqamlarini o'g'irleydilar.

Moliyaviy firibgarlik eng keng tarqalgan firibgarlik turlaridan biridir va quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

Ponzi sxemalari: Firibgarlik asosida amalga oshiriladigan investitsiya sxemalari bo'lib, ular ilgari investitsiya qilganlarga yangi investorlarning pulini berishadi.

Ichki savdolar: Maxfiy va nohalol ma'lumotlardan foydalanib, aksiya yoki qimmatli qog'ozlarni savdo qilish.

Firibgarlar psixologik taktikalardan foydalanib, qurbonlarni aldash yoki manipulyatsiya qilishadi. Bunga misollar:

Romantika firibgarligi: Firibgarlar internetda soxta shaxslar yaratib, qurbonlarni moliyaviy va emosional jihatdan aldashadi.

Investitsiya firibgarligi: Firibgarlar odamlarni mavjud bo'lmagan yoki qimmatli bo'lmagan loyihalarga sarmoya kiritishga majbur qiladilar.

Korporativ firibgarlik - bu tashkilotlar ichida amalga oshiriladigan firibgarlik faoliyati. Bunga misollar:

Pul o'g'irlash (Embezzlement): Tashkilot ichidagi xodimlar yoki mansabdor shaxslar tomonidan mablag'larni o'zlashtirish⁵.

Soxta hisob-kitoblar: Kompaniyaning moliyaviy holatini yashirish maqsadida moliyaviy hisobotlarni buzish.

Rossiyada firibgarlikni tergov qilishda an'anaviy huquqiy metodlardan foydalanilgan. Biroq, kiberjinoyatlar va raqamli firibgarliklar ko'paygan sari, huquqni muhofaza qilish idoralari yangi texnologiyalarni tadbiq etishga o'tgan.

Masalan, Rossiyadagi tergovchilar firibgarlikning onlayn shakllarini aniqlash, moliyaviy operatsiyalarni kuzatish va kiberjinoyatchilarni xalqaro miqyosda ta'qib qilish uchun raqamli jinoyatlarni tekshirish vositalarini ishlab chiqdilar. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilib, chegara o'taydigan firibgarliklarni tergov qilishda yaxshilangan koordinatsiya o'rnatilgan⁶.

⁴ Ш.Ш.Суюнов. Компьютер техника воситалари орқали содир этилган фирибгарлик жинояти турлари. «Замонавий дунёда педагогика ва психология» номли Республика илмий-амалий конференцияси. 9.06.2023 йил

⁵ Хушвактова Н.А. Коррупцияга оид жиноятларни фош қилиш ва тергов қилишда жамоатчилик ёрдамидан фойдаланиш // «Давлат бошқаруви соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш механизмларини такомиллаштириш масалалари»: республика илмий-амалий конференцияси тўплами – Тошкент давлат юридик университетининг ихтисослаштирилган филиали, Т: 2022. Б.78-83.

⁶ Ш.Ш.Суюнов. Гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларини сотиш мақсадисиз ноқонуний ишлаб чиқариш, олиш, сақлаш, жинояти тушунчаси // Жамият ва инновация. – 2025. – В. 6. – Но 1/С. – Б. 267-277.

AQShda firibgarlikni tergov qilishda ilg'or texnologik tizimlar va maxsus ishchi guruhlar foydalanilmoqda. FBI va Qimmatli qog'ozlar va fondlar bo'yicha komissiya (SEC) kabi tashkilotlar moliyaviy jinoyatlarni aniqlash va firibgarlikni kuzatish uchun avtomatlashtirilgan tizimlar ishlab chiqqanlar⁷.

Masalan, AQShda firibgarlikni aniqlashda sun'iy intellekt va mashina o'rganishdan foydalanish, moliyaviy tranzaksiyalarni tezda tahlil qilishga imkon beradi. AQShda maxsus kiberjinoyat bo'limlari kiber-firibgarlik va ma'lumotlarni o'g'irlash bilan shug'ullanadi.

Texnologik murakkablik: Firibgarlikning yangi shakllari bilan kurashishda huquqni muhofaza qilish idoralari texnologiyalarni muntazam ravishda yangilashlari zarur.

Xalqaro hamkorlik: Firibgarlik ko'pincha chegaralarni kesib o'tadi, bu esa bir mamlakatning bu jinoyatga qarshi kurashishini qiyinlashtiradi⁸.

Resurslarning etishmasligi: Ko'plab huquqni muhofaza qilish idoralari firibgarlikni tergov qilish uchun zarur bo'lgan texnologiyalar va mutaxassislarni yetarli darajada ta'minlay olmaydi.

Kiberxavfsizlikni kuchaytirish: Rossiya va AQSh kiber-firibgarliklarni kamaytirish va ma'lumotlar buzilishining oldini olish uchun kuchliroq kiberxavfsizlik choralariga sarmoya kiritishlari lozim.

Maxsus o'quv dasturlari: Firibgarlikni tergov qilishda yangi shakllarini aniqlash uchun huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari maxsus o'quv kurslaridan o'tkazilishi kerak⁹.

Xalqaro hamkorlikni oshirish: Firibgarlik ko'pincha transmilliy muammo bo'ladi, shuning uchun mamlakatlar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur.

Sun'iy intellektidan foydalanish: Sun'iy intellektni firibgarliklarni tezda aniqlash uchun foydalanish, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilishda samarali yordam beradi.

Firibgarlikka qarshi kurashish doimiy yangilanishni talab etadi. Firibgarlikning yangi shakllari bilan kurashish uchun tergov usullari va vositalari doimo rivojlanishi zarur. Rossiya va AQSh tajribalarini o'rganish orqali, dunyo bo'ylab huquqni muhofaza qilish idoralari firibgarlikni aniqlash, tergov qilish va oldini olishda samarali yondashuvlarni ishlab chiqishlari mumkin.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 25.01.2020 йилдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // [Электрон манба].
3. Ўзбекистон юридик энциклопедияси. –Т., 2009. – Б. 199.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.4. –Т., 2002. – Б. 47.

⁷ А.Т.Аширбоев. Айбланувчининг қаерда эканлиги номаълум бўлган ҳолларда жиноят ишини тўхтатишнинг назарий ва амалий жиҳатлари. Жамият ва инновациялар № 1 (2024).– 2024. – 314-320 б.

⁸ Н.Қ.Усманалиев. “Оқилона муддат” тамоийилини жорий этиш назарий ва амалий жиҳатлари //Наука и инновации в системе образования. – 2025. – Т. 4. – №. 3. – С. 44-50.

⁹ Ш.С.Агоев., Абдухамидов А. Гувоҳлантириш тергов харакатини ўтказишнинг ахамияти //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 7. – С. 49-51.

5. Б.Б.Муродов. Жиноят-протсессуал қонун нормаларини эркинлаштириш йўллари // Олий юридик ўқув юртларида инсон ҳуқуқлари муҳофазасини таъминловчи фанларнинг ўқитишнинг замонавий муаммолари. Тошкент. Ўзбекистон Миллий университети ҳуқуқшунослик факултети 2009. Б. 66-69.
6. Б.Б.Муродов. Жиноят-протсессуал муносабатларда ҳимоячининг иштироки // “Адвокатлик фаолияти: назария ва амалиёт масалалари” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. ЎзР Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти. – Тошкент, 2010. Б. 171-175.
7. Б.Б.Муродов. Хусусий айблов институтини қўллаш самарадорлигини ошириш йўллари // Хусусий айблов ва ярашув институтларини такомиллаштириш чоралари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т:Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015й.Б. 34-40.
8. Б.Б.Муродов. “Жиноятларни тергов қилиш методикаси” фанидан ўқув дастури. Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012. Б.24
9. Ш.Ш.Суюнов. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятларни квалификация қилишнинг муҳим жиҳатлари. “Талқин ва тадқиқотлар” Республика илмий-услубий журнали 10сони. 01.10.2022 йил Б. 105-109.
10. Ш.Ш.Суюнов. Компютер техника воситалари орқали содир этилган фирибгарлик жинояти турлари. “Замонавий дунёда педагогика ва психология” номли Республика илмий-амалий конференцияси. 9.06.2023 йил
11. Ш.Ш.Суюнов. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш тергов ҳаракатининг жиноят содир этган шахсларни аниқлаш ҳамда уларнинг айбини исботлашдаги аҳамияти. “Замонавий дунёда педагогика ва психология” номли Республика илмий-амалий конференцияси.
12. Ш.Ш.Суюнов. Гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларини сотиш мақсадсиз ноқонуний ишлаб чиқариш, олиш, сақлаш, жинояти тушунчаси // Жамият ва инновация. – 2025. – В. 6. – Но 1/С. – Б. 267-277.
13. А.Т.Аширбоев. Айбланувчининг қаерда эканлиги номаълум бўлган ҳолларда жиноят ишини тўхтатишнинг назарий ва амалий жиҳатлари. Жамият ва инновациялар № 1 (2024).– 2024. – 314-320 б.
14. А.Т.Аширбоев. Жиноят ишини тўхтатиш тушунчаси ва аҳамияти. Эксперткриминалистик фаолият: истиқболлар ва инновациялар мавзусидаги халқаро конференция материллари тўплами. Т., Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси, 2023. – Б. 381-388.
15. А.Т.Аширбоев. Айбланувчининг иштирокини таъминлаш имкони бўлмаган тақдирда дастлабки терговни тўхтатиш: Назария ва амалиёт. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлимнинг Ахборотномаси № 1 (2024).– 2024. 95-98 б.
16. А.Т.Аширбоев. Суриштирув ва дастлабки терговни тўхтатиш институти: халқаро тажриба ва ўзбекистон қонунчилигини такомиллаштириш истиқболлари //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 14. – С. 37-42.

17. Н.Қ.Усманалиев. “Оқилона муддат” тамоййилини жорий этиш назарий ва амалий жиҳатлари //Наука и инновации в системе образования. – 2025. – Т. 4. – №. 3. – С. 44-50.
18. Н.Қ.Усманалиев. Жиноят ишини юритишни тўхтатиш ва тиклаш муддатлари билан боғлиқ айрим мулоҳазалар //Теоретические аспекты становления педагогических наук. – 2025. – Т. 4. – №. 6. – С. 40-47.
19. Н.Қ.Усманалиев. Протсессуал муддатларнинг ҳисоблашда қўлланилувчи меъзонларнинг айрим жиҳатлари //проблемс анд солутсионс оф ссиентифис анд инновативе ресеарч. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 25-30.
20. Н.Қ.Усманалиев. Байназов Ж. Ўғирлик жинояти бўйича ҳодиса содир бўлган жойни қўздан кечириш тергов ҳаракатининг янги усуллари //Наука и инновации в системе образования. – 2024. – Т. 3. – №. 8. – С. 69-74.
21. Ш.С.Агоев., Шакирова С. Қийнаш жиноятини тергов қилиш: назария ва амалиёт //Развитие и инновации в науке. –2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 75-81.
22. Ш.С.Агоев., Абдухамидов А. Гувоҳлантириш тергов ҳаракатини ўтказишнинг ахамияти //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 7. – С. 49-51.
23. Ш.С.Агоев., Асатуллаев Д. Ахборот технологиялари соҳасидаги ўғирлик жиноятларни тергов қилишнинг ўзига хос хусусиятлари //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 7. – С. 31-35.
24. Ш.С.Агоев., Ташев У. Экспертиза фаолиятининг арманистон республикаси жиноят-протсессуал қонунчилигидаги ҳуқуқий асослари //Развитие и инновации в науке. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 48-56.
25. Хушвактова Н.А. Факторы, препятствующие эффективному использо-ванию общественного участия в досудебном производстве / Н.А. Хушвактова // Теоретические аспекты юриспруденции и вопросы правоприменения: сб. ст. по материалам LXV Международной научно-практической конференции «Теорети-ческие аспекты юриспруденции и вопросы правоприменения». – № 11(65). – Москва, Изд. «Интернаука», 2022. DOI:10.32743/25419889.2022.11.65.346588
26. Хушвактова Н.А. Коррупцияга оид жиноятларни фош қилиш ва тергов қилишда жамоатчилик ёрдамидан фойдаланиш // «Давлат бошқаруви соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш механизмларини такомиллаштириш масалалари»: республика илмий-амалий конференцияси тўплами – Тошкент давлат юридик университетининг ихтисослаштирилган филиали, Т: 2022. Б.78-83.